

QIDA SƏNAYESİNİN INNOVASİYALAŞDIRILMASI ÜZRƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ

UOT: 338.439.4:338.28
<https://doi.org/10.30546/3006-0346.2024.6.84.084>

ÜMİD ƏLİZADƏ

Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin
doktorantı

E-mail: umidalizada9@gmail.com

Müasir şəraitdə qida sənayesi sosial ehtiyacların ödənilməsində, əhalinin zəruri məhsullarla təmin edilməsində önəmli rol oynayır. Qida sənayesi hazır məhsul və yarımfabrikatlar, o cümlədən müxtəlif içkilər və tütün məmulatları şəklində qida məhsulları istehsalı ilə məşğul olan müəssisələri məcmusudur. Qida sənayesi kənd təsərrüfatı ilə yanaşı, yüngül sənaye iqtisadiyyatının əsas elementidir. Bu sənaye qida zəncirində digər halqaları, yəni kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının tədarükü və ticarətini birləşdirən bir həlqə hesab olunur. Qida sənayesinin dəyər zəncirindəki mövqeyi onun funksiyası ilə müəyyənəşdirilir ki, bu da kənd təsərrüfatı məhsullarını istehlak və ya kommertiya istifadəsinə yararlı hala gətirmək və bununla da son istehlakçı üçün faydalılığını artırmaqdan ibarətdir [1, s.100].

Dünya təcrübəsi təsdiq edir ki, əksər ölkələrdə həyat keyfiyyətinin səviyyəsi, öncə, qida sənayesinin inkişaf səviyyəsi ilə müəyyənəşdirilir. Bu gün sənaye cəhətdən inkişaf etmiş və sosial yönümlü dövlətlər əhalinin həyat keyfiyyətinin köklü surətdə yaxşılaşdırılmasının əsasını qida sənayesinin və bütövlükdə aqrar-sənaye kompleksinin səmərəliliyinin artırılmasında və bunun üçün həmin sahələrin innovasiyalaşdırılmasında görürlər. Hər bir ölkənin innovasiyalı inkişafa öz yanaşması var. Bəzi dövlətlər innovativ inkişafda böyük uğurlar əldə ediblər.

Dünyanın əksər ölkələrində iqtisadi fəaliyyət sahələrinin, o cümlədən qida sənayesinin innovasiyalaşdırılması proseslərinə strateji baxışlar və yanaşmalar milli iqtisadi inkişafın məhsuldar modelləşdirilməsi üçün uzunmüddətli zəmin yaradıb və onlara qlobal bazarlarda üstünlük əldə etməyə imkan verib. Tədqiqatlar göstərir ki, qabaqcıl dünya ölkələrində son 20-30 ildə mühüm avadanlıq və texnologiyalar hər 10 ildən bir tamamilə yenilənir və bu səbəbdən də həmin ölkələrdə qida sənayesində yeni innovativ məhsulların hazırlanması və tətbiqi strateji səviyyədə qiymətləndirilir [2, s.30].

Qida sənayesinin innovativ inkişafı istiqamətləri qlobal və daxili ərzaq bazarlarında tendensiyalar

nəzərə alınmaqla müəyyənəşdirilir ki, bunlardan başlıcası evdə emal tələb etməyən yarımfabrikatlar və hazır məhsullara, sağlam qida məhsullarına marağın artmasıdır. Belə ki, Aİ ölkələrində orta hesabla müəssisələrin 30-40%-i məhsulların çeşidinin genişləndirilməsi ilə bağlı məhsul innovasiyalarının tətbiqi ilə məşğul olur. Rusiyada oturaq həyat tərzi keçirən insanlar üçün xüsusi qida məhsullarının istehsalı kimi bazar segmentlərinin inkişafı istiqamətində işlər fəal şəkildə aparılır.

Qərbi Avropa ölkələrində innovasiya mühiti Amerika və Yaponiya ilə müqayisədə nisbətən zəif inkişaf etmişdir ki, bu da əsasən riskli əməliyyatlara meyilliliyin zəif olması ilə bağlıdır. İtaliyada və Böyük Britaniya kiçik innovativ şirkətlər əsasən böyük korporasiyalarla sərt və çox güclü subpodrat əlaqələr qurmaqla fəaliyyət göstərirlər və böyük ölçüdə onlardan asılıdırlar [3, s.162].

Müasir iqtisadi şəraitdə ABŞ kifayət qədər güclü və rəqabətqabiliyyətli tədqiqat və istehsal bazasına, habelə əhəmiyyətli korporativ və hökumət fondlarına malikdir ki, bu fondlardan istifadə hesabına qida sənayesinin innovasiyalaşdırılmasına nail ola bilirlər. ABŞ-da qida sənayesinin innovasiyalaşdırılması üçün mühüm metodoloji ilkin şərtlər hesab edilməlidir:

- bütün mümkün yaranan təsirlərin, o cümlədən qida sənayesi üçün ümumi iqtisadi və sosial miqyasda sistematik qiymətləndirmənin məqsədlərinin reallaşdırılması üçün innovasiya layihələrin dövlət ekspertizasının keçirilməsinə sahə subyektlərinin istiqamətləndirilməsi;

- ABŞ-nin qida sənayesinin innovasiyalaşdırılmasında dövlətin fəal iştirakının təmin edilməsi;

- qida sənayesində vençur fondlarının yaradılması proseslərinin stimullaşdırılması;

- qida sənayesi üzrə antiinhisar tədbirlərinin gücləndirilməsi və keyfiyyətinin yüksəldilməsi.

ABŞ-nin qida sənayesinin innovasiyalaşdırılmasında əsas prioritet istiqamət sənayenin korporativ səviyyəsində ETT-nin stimullaşdırılmasıdır.

Son illər ABŞ-ın qida sənayesində reallaşdırılan bütün layihələrin demək olar ki, 30%-i federal büdcədən vəsaitlər hesabına təmin edilib. Habelə, innovasiya layihələrinə ən böyük resurs dəstəyi mənbəyi Amerika firmalarının və qida sənayesi korporasiyalarının öz resurslarıdır ki, onların payı innovativ məhsulların və texnologiyaların inkişafı üçün çəkilən bütün xərclərin demək olar ki, 60%-ni təşkil edir. Bu gün nə dövlət laboratoriyaları, nə də universitetlər yeyinti sənayesi innovasiya bazarında ixtiraçıların sayına, xərclərin həcminə və alınan patentlərin sayına görə korporativ sektorla rəqabət apara bilmir.

Həmçinin ABŞ-nin qida sənayesi innovasiya bazarının kommersiya sektorunda əksər elmi tədqiqatlar aparılır, bu sənayenin iqtisadi sisteminin innovativ inkişafının yüksək templərini təmin etmək üçün zəruri olan bütün texnoloji yeniliklər mənimsənilir. ABŞ innovasiya fəaliyyətlərini dəstəkləmək üçün ən inkişaf etmiş təşkilatı və hüquqi infrastrukturlardan birinə malikdir. Özəl biznesin yüksək fəallığına baxmayaraq, dövlət elmi və innovasiya fəaliyyətini dəstəkləməklə milli sənayenin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına əhəmiyyətli dərəcədə birbaşa və dolaylı təsir göstərir. Son illər ABŞ-nin qida sənayesində reallaşdırılan bütün layihələrin, demək olar ki, 30%-i federal büdcədən vəsaitlər hesabına təmin edilib. Yaponiya qida sənayesində daxili rəqabətdə kifayət qədər yüksək səviyyədə gərginlik texnoloji innovasiyaları innovasiya bazarının subyektlərinin uğuru və yaşaması üçün vacib şərtə çevirir.

Yaponiyada qida sənayesinin innovasiyalaşdırılması üçün infrastruktur təminatının yüksək səviyyəsini - kifayət qədər maddi-texniki və elmi tədqiqatların tətbiqi bazasını, özəl biznes strukturlarının mümkün olan ən böyük imkanlarını olduğunu deyə bilərik. Bütün bunlar Yaponiyanın qida sənayesinə innovativ fəaliyyətləri aktiv və effektiv şəkildə reallaşdırmağa imkan verir. Nəticədə Yaponiya qida sənayesi üçün məhsulların yüksək rəqabət qabiliyyəti ilə elmi-texniki sahədə dünya liderinə çevrilə bilər.

Bundan əlavə, Yaponiya nəzərdən keçirilən sektorda ən böyük texnologiyalar istehsalçısıdır. Son illərdə Yaponiyanın qida sənayesinin elmi-tədqiqat və təkmilləşdirmə üçün resurs təminatı proseslərinin tənzimlənməsi səviyyəsinin gücləndirilməsi və

əsaslı xərclərin payının artırılması tendensiyası müşahidə edilmişdir. Bu, Yaponiya qida sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün əsasdır.

Çinin qida sənayesinin inkişafına təsir edən əsas amillərdən biri onun coğrafiyası və iqlimidir. Çin müxtəlif iqlim şəraiti və torpaqları olan geniş bir ərazidə yerləşir. Bu, müxtəlif növ bitkilər yetişdirməyə və ərzaq məhsullarının çeşidini şaxələndirməyə imkan verir. Çin qida sənayesi böyük daxili bazara malikdir və məhsullarını digər ölkələrə də fəal şəkildə ixrac edir. Çin məhsulları keyfiyyəti, mövcudluğu və rəqabətli qiymətləri ilə məşhurdur.

Çinin qida sənayesinin inkişaf etdiyi mühüm regionlar Şandunq, Hebei, Hunan və Quanqsi bölgələridir. Bu bölgələr kənd təsərrüfatı resursları, yüksək texnologiya səviyyəsi və inkişaf etmiş infrastruktur ilə tanınır [4]. Çinin qida sənayesi kapital çatışmazlığı problemlərini rəşional həll etmək üçün 20 ildən artıq müddətdə istifadə etdikləri xarici investisiyalar son illərdə yeni ideyalar, texnologiyalar və təcrübə əldə etmək üçün alət rolunu oynayır. Çin əksər Qərb investorlarına Çin əmtəə bazarlarına tam çıxış və bu çıxışın müasir innovativ texnologiyalarla mübadilə formuluunu təklif etmişdir. Çin ÜTT-yə üzv olduqdan sonra qida sənayesi xarici investisiyaları sənayedə yüksək əlavə dəyərə malik məhsul istehsal etməyə imkan verən müəssisələrin inkişafına yönəltməyə çalışırlar.

Fransanın qida sənayesi innovasiya bazarlarının regional seqmentlərinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması ilə bağlıdır. Məsələn, maliyyənin, istehsalın və insanların mobilliyinin artımını təmin etmək üçün qabaqcıl texnologiyaların və innovasiya bazarı subyektlərinin və öncə, bu subyektləri qəbul etməyə hazır olan regionların olması vacibdir.

Fransada son illərdə innovasiya məkanının daxili təşkilində proseslərin transformasiyasına səbəb olan "regional innovasiya inqilabı" baş vermişdir. İnnovasiya bazarı subyektlərinin və qida sənayesinin yerləşdiyi konkret əraziyə innovativ münasibətləri layihələndirən şəbəkə modeli yaradılmışdır. Şəbəkə modelinə innovasiya klasterləri və innovasiya bazarı subyektləri ilə birlikdə fəaliyyət göstərən qida sənayesi müəssisələri daxildir.

Qida sənayesində innovativ texnologiyalara arxalanaraq, Fransanın regional hakimiyyət orqanları innovasiya bazarı subyektlərinin fəaliyyətinin

prioritetlərinə yerli coğrafi xüsusiyyətləri daxil etmişlər. Fransada qida sənayesinin innovasiyalaşdırılması üçün mühüm metodoloji ilkin şərtlər hesab edilir: Fransanın qida sənayesində innovasiyaların tətbiqi üzrə layihələrin hazırlanması və reallaşdırılmasının yerli və ya regional səviyyədə başlanması.

Bu məqsədlə Fransanın müasir qida sənayesində “innovasiya təşəbbüsü platformaları” yaradılır ki, onlar regionda və ya yerli icmada innovativ fəaliyyətin xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaqla innovasiya bazarının subyektləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan zaman alətlər seçirlər; qida sənayesinin genişspektrli bələdiyyələrarası və regionlararası tərəfdaşlıq layihələrinin reallaşdırılmasına istiqamətləndirilməsi. Bu tərəfdaşlıqlar üçün Fransanın qida sənayesinin innovativ fəaliyyətinin stimullaşdırılması baxımından aşağıdakı üstünlükləri müəyyənləşdirmək olar: nəqliyyat şəbəkəsindən və kommunikasiyalardan ən yaxşı istifadə, kadrların əhəmiyyətli mobilliyi, ciddi və irimiqyaslı əsas resursları cəlb etmək üçün geniş imkanlar.

Sənaye Almaniyanın uğurlu inkişafını şərtləndirən amillərdən biridir. Çünki sənaye müəssisələri işsizliyi azaldır, onların hesabına yeni iş yerləri açılır. Ölkədə inkişaf etmiş sənaye idxaldan daha çox mal ixrac etməyə imkan verir ki, bu da ÜDM-in və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının artmasına təsir göstərir. Məhdud xammal resursları ilə Almaniya iqtisadiyyatı daha çox ixracyönümlüdür. İstehsal olunan məhsulların yüksək rəqabət qabiliyyətinə nail olunmasını şərtləndirən amil onların yüksək keyfiyyətinin təmin edilməsi olmuşdur.

Bu, Almaniya Avropanın xarici ticarətində lider olmağa və ixracı ÜDM-in 33%-nə çatdırmağa imkan vermişdir. Almaniya ölkədən avtomobil, nəqliyyat vasitələri, kimyəvi maddələr, metallar, qida və tekstil məhsulları ixrac edir [5, s.129]. Almaniyanın qida sənayesində innovasiyaların əsas tərəfdaşları ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa və İtaliyadır. Almaniya innovativ qida sənayesinin payı uzun illərdir ki, kifayət qədər yüksək səviyyədə qalır. Qida sənayesinin təqribən 50%-i innovasiya bazarının subyektləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olub. Müvafiq olaraq, istehsal olunan bütün innovativ məhsulların demək olar ki, 40%-ni və inkişaf etdirilən bütün innovativ proseslərin 45%-ni ömtəə bazarlarına çıxarıb.

Qida sənayesi sahələrinin innovasiyalaşdırılma-

sı sahəsində Rusiyanın təcrübəsi də maraq doğurur. Rusiyada qida sənayesinin inkişafında müsbət dinamika müşahidə olunur ki, bu da yerli kənd təsərrüfatı məhsulları və xammal istehsalının artması ilə bağlıdır. Bütövlükdə ölkə əhalisinin əsas növ ərzaq məhsulları ilə davamlı təminatı problemi öz həllini tapmışdır. Hazırda Rusiyada qida sənayesinin inkişaf etməsinə baxmayaraq burada bəzi problemlər qalmaqdadır.

Ukrayna ilə olan müharibə həmin problemlərin həllinə mane olur. Əsas problemlərdən biri xammalın məhdud olmasıdır. Əkinçilik tənəzzül etdikcə, ölkə əhalisi artır, mövcud təsərrüfatlar yumurta, süd və ət məhsulları istehsalına olan tələbatı ödəmir. Fasiləsiz istehsal və böyük həcmdə məhsullar sayəsində qida sənayesi üçün avadanlıqlar tez köhnəlir və sıradan çıxır. Odur ki, ölkənin qida sənayesinin prioritet mövqeyini qoruyub saxlamaq üçün texniki bazanın vaxtında yenilənməsi vacibdir [6, s. 20]. Mövcud problemləri həll etmək üçün hakimiyyət orqanları 2030-cu ilə qədər Rusiya Federasiyasının qida və emal sənayesinin inkişafı strategiyasını hazırlayıb.

Strategiya kənd təsərrüfatı istehsalının əsas istiqamətləri, aqrar-ərzaq bazarının bölüşdürülməsi və logistika infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, əhalinin istehlak tələbatının dəyişməsi, onun gəlir və xərclərinin strukturu nəzərə alınmaqla sənaye sahələrinin hərtərəfli inkişafını nəzərdə tutur. Strategiya həm də sənayenin modernləşdirilməsi, innovativ texnoloji strukturun formalaşdırılması, maliyyə, iqtisadi və sosial problemlərin həlli üçün lazımı şəraitin yaradılması, habelə dövlətin inkişaf məqsədlərinin reallaşdırılmasına kömək etmək üçün hazırlanıb.

Qida sənayesinin inkişafı üçün perspektivli sahələrdən biri də nanotexnologiyadır. Məhsulların qablaşdırılması üçün nanotexnologiyalar inkişaf etmiş şirkətlər üçün daha çox maraq doğurur. Qida sənayesində nanotexnologiyaların tətbiqi dünyanın ərzaq probleminin həllində xüsusi önəm daşıyır. Dünyanın ən böyük qida şirkətləri bu sahədə araşdırmalarla fəal məşğul olurlar. Nanotexnologiyanın inkişafına sərmayə qoyuluşunda ABŞ liderlik edir, ondan sonra Yaponiya, Çin və Avropa İttifaqı ölkələri gəlir. ABŞ-da hökumət hər il qida sənayesi məhsullarının yaradılmasına yönəlmiş Milli Nano-

texnologiya Təşəbbüsləri proqramına təxminən 1,6 milyard dollar ayırır.

YEKUN

Beləliklə, qida sənayesinin innovasiya yönümlü inkişafı sahəsində dünya təcrübəsinin təhlili göstərdi ki, qida sənayesinin innovasiyalaşdırılması prosesi buna imkan verən real şəraitin formalaşmasını təmin edən prinsiplər əsasında reallaşdırılmalıdır:

– Yerli qida sənayesində innovativ fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi və səmərəliliyi bu prinsiplərin reallaşdırılma dərəcəsi ilə asılıdır;

– Qida sənayesinin innovasiyalı innovativ inkişafında xarici təcrübədən istifadə edərək, həmin sənaye məhsulları üçün Azərbaycan dünyəvi bazarında ən rəqabətli ölkələrdən birinə çevrilə bilər;

– Hazırda Azərbaycanda qida sənayesinin innovasiyalaşdırılması sahəsində aktiv iş aparılır və bunun üçün innovasiya strukturlarının imkanlarından istifadə olunur.

– Qida sənayesində innovasiyaların inkişafı və praktiki istifadəsi baxımından ən səmərəli strukturlar elmi-istehsalat birlikləridir ki, burada da həm elmi institutlar, həm də istehsal müəssisələri bir idarə altında cəmləşir;

– Ümumiyyətlə, ABŞ, Aİ və Asiya regionu ölkələrində qida sənayesində innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması və innovativ inkişafın təşkili üçün ən effektiv üsullardan bəziləri Azərbaycanda səmərəli şəkildə tətbiq oluna bilər.

Açar sözlər: qida sənayesi, innovasiya, innovasiya üzrə beynəlxalq təcrübə, innovasiyalı iqtisadiyyat, innovasiyaların tətbiqi, qida sənayesində innovasiyaların inkişafı.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Гаврилова, К.Е. Развитие пищевой промышленности в современных экономических условиях / К.Е. Гаврилова // *Перспективы развития науки в современном мире: Сборник научных статей по материалам XII Международной научно-практической конференции*, – Уфа, – 07 апреля 2023, – с. 96-101.

2. Əliyev T.N. *İqtisadi artımın innovasiya aspektləri. AMEA-nın 60 illik yubileyinə həsr olunmuş "İqtisadi artım və ictimai rifah" mövzusunda*

Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. – Bakı, – 2018, – s.28-34.

3. Əliyev, R.R. *Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin yüksəldilməsində xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə. Davamlı inkişafın milli modeli və strategiyası. Respublika Elmi Konfransının materialları. – 27-28 noyabr 2015, – s.160-163.*

4. Китай: *Земля легкой и пищевой промышленности // Научные Статьи.Ру – портал для студентов и аспирантов. – Дата последнего обновления статьи: 26.09.2023. [Электронный ресурс] / URL: <https://nauchniestati.ru/spravka/geografiya-legkoj-i-pishhevoj-promyshlennosti-kitaya>.*

5. Граматик, Е.А. *Анализ промышленности Германии [Текст] / Е.А. Граматик, Е.Д. Семенова // Статистика – инструмент социально-экономических исследований: сборник научных студенческих работ. Выпуск 3. Часть I – Одесса, ОНУ. – 2017. – с. 129 – 137.*

6. Акимова, Р.А. *Состояние и перспективы развития пищевой промышленности в России / Р.А. Акимова, З.У. Абасова // Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования. – 2022. № 3(61), – с. 16-22.*

УМИД АЛИЗАДЕ

Докторант Азербайджанского Университета

Кооперации,

E-mail: umidalizada9@gmail.com

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ПО ИННОВАЦИИ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Резюме

В статье рассмотрен опыт стран мира по инновационной деятельности пищевой промышленности. Изложены основы государственной политики, связанной с регулированием пищевой промышленности в США и других экономически развитых странах. Систематизированы различные механизмы и подходы к эффективной организации пищевой промышленности стран Евросоюза. Привлек внимание прогрессивный опыт Китая в области инноваций пищевой промышленности, которая находится на переднем крае мировой экономики. Изучены методы и ме-

ханизмы использования инновационных методов в развитии пищевой промышленности группы других стран. Исходя из реалий современной эпохи, проведено обобщение прогрессивного опыта инновационной деятельности пищевой промышленности.

Ключевые слова: *пищевая промышленность, инновации, международный опыт инноваций, инновационная экономика, применение инноваций, развитие инноваций в пищевой промышленности.*

UMID ALIZADE

Doctoral student of Azerbaijan

Cooperation University

E-mail: umidalizada9@gmail.com

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF INNOVATION IN THE FOOD INDUSTRY

Summary

The article examines the experience of countries around the world in innovative activities of the food industry. The fundamentals of public policy related to the regulation of the food industry in the United States and other economically developed countries are outlined. Various mechanisms and approaches to the effective organization of the food industry in the European Union countries have been systematized. China's progressive experience in innovation in the food industry, which is at the forefront of the global economy, attracted attention. Methods and mechanisms for using innovative methods in the development of the food industry of a group of other countries have been studied. Based on the realities of the modern era, a generalization has been made of the progressive experience of innovative activities in the food industry.

Key words: *food industry, innovation, international experience of innovation, innovation economy, application of innovation, development of innovation in the food industry.*